

Małgorzata Skulimowska
malgosiaskul@gmail.com
Uniwersytet Rzeszowski

Informacja i promocja turystyczna na szlaku drewnianych świątyń wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w województwie małopolskim i podkarpackim

Słowa kluczowe: UNESCO, cerkiew, kościół, informacja turystyczna

Abstrakt: W artykule przedstawiono kwestię promocji obiektów i dostępu do informacji turystycznej na szlaku drewnianych świątyń wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Drewniane kościoły i cerkwie regionu karpackiego od kilku lat przyciągają coraz większą liczbę turystów zainteresowanych wielokulturowością tego obszaru. Dla tych potrzeb utworzono Szlak Architektury Drewnianej, który prezentuje najcenniejsze drewniane obiekty na terenie kilku województw m.in. małopolskiego i podkarpackiego. Wpis na prestiżową Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w szczególności sposób podkreślił wartość wybranych przez komisję świątyń. Jednak nadal głównym problemem jest dostępność turystyczna tych obiektów. Na podstawie analizy dostępnych źródeł i materiałów, jak również badań terenowych, dokonano próby oceny dostępności sześciu kościołów oraz ośmiu cerkwi położonych na terenie województwa małopolskiego i podkarpackiego. Zebrany materiał badawczy przedstawiono w formie opisowej i tabelarycznej. Przeprowadzona analiza pozwoliła ustalić braki w zakresie udostępniania świątyń dla turystów. W podsumowaniu zaproponowano działania zmierzające do poprawy dostępności świątyń dla turystów.

*...Mąż, który podróżował, zna wiele rzeczy
i mądrze przemawiać będzie, kto ma wielkie doświadczenie.
Kto nie ma doświadczenia, wie mało,
a ten, kto podróżował, wzbogacił swą roztropność. ...*
Stary Testament, Mądrość Syracha, 34.9-10

Wprowadzenie

Turystyka kulturowa zajmuje ważne miejsce w historii turystyki, jak również współcześnie. Pierwsze podróże człowieka mające podłoże turystyczne miały cechy turystyki kulturowej, bowiem głównymi motywami wypraw w starożytności i średniowieczu były cele poznawcze oraz religijne. Obecnie turystyka kulturowa stanowi jeden z najprężniej rozwijających się rodzajów turystyki, zwłaszcza w Europie, która jest uznawana za kolebkę kultury, co potwierdzają badania prowadzone przez Światową Organizację Turystyki. Znaczną grupę obiektów licznie odwiedzanych przez turystów stanowią obiekty sakralne.

Jednakże główny problem w przypadku obiektów zabytkowych, a w szczególności świątyń, stanowi udostępnienie tych obiektów dla zwiedzających. Dotyczy to zarówno obiektów nieużytkowanych, jak i tych które nadal pełnią funkcję sakralną. Zabytkowe świątynie często zlokalizowane są w małych miejscowościach i już sam dojazd stanowi duży problem, co też związane jest to z brakiem odpowiedniej informacji i oznakowania dojazdu do świątyni. Kolejny problem to dostęp do informacji turystycznej i promocja obiektów. Poza ogólnie dostępnymi przewodnikami regionalnymi oraz nielicznymi monografiami większość

zabytkowych świątyń nie dysponuje publikacjami, które turysta mógłby nabyć zarówno podczas zwiedzania obiektu, jak i przed przyjazdem np. w księgarniach internetowych. Niestety kolejny problem, prawdopodobnie najważniejszy, to dostęp do informacji w Internecie. W obecnej dobie postępu technologicznego, kiedy większość turystów przed planowaniem podróży sprawdza wiadomości o dostępie do obiektu właśnie w Internecie, bardzo mała liczba świątyń posiada witryny internetowe z rzeczową informacją lub też są one nieaktualne.

Powyższa problematyka w znacznym stopniu przyczyniła się do przeprowadzenia badań terenowych nad dostępem do informacji turystycznej na przykładzie wybranych świątyń. Spośród licznej grupy zabytkowych obiektów sakralnych, które zachowały się na terenie Polski wybrano te, które zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO z obszaru województwa podkarpackiego i małopolskiego [www.unesco.pl]. Są to wpisane w 2003 r. Kościoły drewniane południowej Małopolski oraz wpisane w 2013 r. Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat. Badania zostały przeprowadzone w okresie od maja 2017 r. do września 2018 r. Analiza wyników badań pozwoliła ustalić braki w zakresie dostępu do informacji turystycznej w powyższych obiektach, a także przeprowadzić porównanie pomiędzy województwami i poszczególnymi grupami obiektów. W podsumowaniu zaproponowano przykładowe rozwiązania w zakresie poprawy obecnego stanu dostępu do informacji.

Dotychczas problematyka dostępności i informacji turystycznej w przypadku obiektów sakralnych na terenie Polski była poruszana w kilku opracowaniach naukowych, jak również stanowiła jeden z wiodących tematów konferencji i forów naukowych. Problematyką dostępności turystycznej zajmuje się m.in. Mikos von Rohrscheidt, który poruszył powyższy problem w monografii szlaków tematycznych [Mikos v. Rohrscheidt 2010, s. 320-325] oraz w odrębnej analizie tego zagadnienia [Mikos v. Rohrscheidt 2011, s. 35-57]. Kolejnym autorem jest Nowobilski, który w swoim opracowaniu skupił się na problemach związanych z udostępnianiem kościołów ruchowi turystycznemu [Nowobilski 2011]. Również autorzy F. i Ł. Mróz w swoich badaniach nad szlakiem św. Jakuba w Polsce wielokrotnie poruszali problem dostępności obiektów sakralnych. [Mróz 2013, s. 221-235]. Podobnie autorka powyższego artykułu od kilku lat zajmuje się zagadnieniem dostępności turystycznej obiektów sakralnych również z uwzględnieniem dostępu do informacji turystycznej [Skulimowska 2015 s. 363-378, Skulimowska 2016a, s.203-220, Skulimowska 2016b, s. 303-320].

Obiekty sakralne na tle innych obiektów zabytkowych w Polsce

Na całym świecie chroni się i otacza specjalną opieką miejsca oraz obiekty o unikatowych walorach kulturowych i przyrodniczych. W tym celu opracowano Konwencję w sprawie ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego, która została przyjęta w 1972 r. W ramach tej Konwencji sporządzono Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, która jest systematycznie aktualizowana. Obecnie na Liście znajdują się 1073 obiekty, które zlokalizowane są w 167 państwach na świecie. Są to 832 obiekty kultury, 206 przyrodniczych oraz 35 miejsc o charakterze mieszanym kulturowo-przyrodniczym [UNESCO 2018]. Światowe Dziedzictwo ma prezentować różnorodność kulturową, dlatego też znaczną część wpisu stanowią obiekty o charakterze sakralnym reprezentującym różnorodne religie i kultury. Obiekty objęte wpisem powinny być także unikatowym przykładem stylów architektury i spełniać kilka wymogów m.in.: warunek integralności i autentyczności. W dokumentacji wniosku o wpis zawarta jest również informacja na temat zarządzania obiektem Światowego Dziedzictwa zawierająca tzw. plan zarządzania. Plan ten zawiera m.in. zasady zarządzania, które uwzględniają specyfikę danego obiektu. Dla potrzeb

ruchu turystycznego najważniejsze zasady planu zarządzania obiektem to głównie ułatwienia dla zwiedzających, ale również własność, status prawny, instytucje zarządzające obiektem i zasady ochrony miejsca.

Na terytorium Polski najliczniejszą grupę obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO stanowią świątynie. Z ogólnej liczby 15 wpisów wyłącznie taki charakter mają cztery wpisy zbiorowe, obejmujące 16 obiektów sakralnych. Są to:

- Kalwaria Zebrzydowska: manierystyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy (wpis 1999 r.),
- Kościoły Pokoju w Jaworze i Świdnicy (wpis 2001 r.),
- Kościoły drewniane południowej Małopolski: Binarowa, Blizne, Dębno, Sękowa, Haczów, Lipnica Murowana (wpis 2003 r.),
- Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat: Brunary Wyżne, Chotyń, Kwiatoń, Owczary, Powroźnik, Radruż, Smolnik, Turzańsk (wpis 2013 r.).¹

W kolejnych czterech wpisach, które są ujęte jako historyczne zespoły urbanistyczne, udział świątyń i zespołów klasztornych jest również znaczący [UNESCO, polska lista obiektów 2018]. Są to:

- Historyczne centrum Krakowa (wpis 1978 r.),
- Historyczne centrum Warszawy (wpis 1980 r.),
- Stare miasto w Zamościu (wpis 1992 r.),
- Miasto średniowieczne w Toruniu (wpis 1997 r.).

Na terytorium Polski obecnie obowiązująca ustawa o ochronie zabytków zakłada cztery formy opieki nad zabytkami, a mianowicie [Dz.U. 2003 Nr 162 poz. 1568, art. 7]:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania.

Według danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID) z 2016 r. do rejestru zabytków nieruchomych wpisanych było ponad 70 tys. obiektów z czego ponad 18,2 % stanowiły obiekty sakralne [www.nid.pl]. Natomiast jedyną grupą, która obejmowała większą ilość obiektów były tzw. obiekty mieszkalne (wille, kamienice, domy itp.). Dla porównania grupa zabytków będących często głównymi atrakcjami podczas wycieczek w ramach turystyki kulturowej, czyli obiektów obronnych i rezydencjonalnych, stanowiła łącznie zaledwie 10,4% [NiD 2016]. Z powyższych powodów w krajowej i przyjazdowej turystyce kulturowej obiekty sakralne są jednym z głównych celów wyjazdów oraz punktów programów imprez turystycznych.

Biorąc pod uwagę grupę obiektów i obszarów posiadających obecnie status Pomnika Historii to spośród 91 aż 41 ma charakter sakralny, a w kolejnych 15 będących historycznymi zespołami architektoniczno-urbanistycznymi udział tych obiektów jest znaczący [NiD 2018].

Obiekty sakralne stanowią również najliczniejszą grupę atrakcji Europejskich Szlaków Kulturowych utworzonych przez Radę Europy (obecnie 33 szlaki), których część tras przebiega przez Polskę [Orzechowska – Kowalska 2009, s. 4-20] m.in.:

- Santiago de Compostela - Szlak św. Jakuba,
- Szlak Via Regia,
- Szlak Cysterski,
- Szlak Benedyktyński,

¹ pozostałych osiem cerkwi objętych wpisem zbiorowym zlokalizowanych jest na terenie Ukrainy w: Drohobyczu, Jasinie, Matkowie, Potyliczu, Rohatynie, Werbiażu Niżnym, Użoku oraz Żółkwi

- Europejski Szlak Dziedzictwa Żydowskiego,
- Szlak Europejskich Cmentarzy.

Poza powyższymi Europejskimi Szlakami Kulturowymi na terenie Polski wytyczono także wiele innych tras prezentujących wielokulturowe dziedzictwo:

- Szlak Sakralnej Sztuki Barokowej im. Michaela Willmanna,
- Szlak Romański,
- Szlak Chasydzki,
- Szlak Papieski.

Jednym z najatrakcyjniejszych obiektów w Polsce są zabytkowe drewniane świątynie, które od kilku lat przyciągają coraz większą liczbę odwiedzających. Wychodząc naprzeciw turystom w latach 2001-2003 opracowano Szlak Architektury Drewnianej na terenie województwa podkarpackiego, małopolskiego i śląskiego. W 2008 r. wytyczony został Szlak Architektury Drewnianej województwa świętokrzyskiego. W kolejnych latach powstały również podobne szlaki w województwach: wielkopolskim (Szlak Kościołów Drewnianych wokół Puszczy Zielonka), opolskim (Szlak Drewnianego Budownictwa Sakralnego) oraz podlaskim (Podlaski Szlak Kulturowy "Drzewo i Sacrum").

Trasy Szlaku Architektury Drewnianej poprowadzone są w taki sposób, żeby zaprezentować różnorodne grupy zabytków drewnianych m.in. pojedyncze domy, chałupy, dwory i pałace, zabudowania gospodarcze, zespoły zabudowy małomiasteczkowej, architekturę uzdrowiskową oraz zgromadzone w skansenach budownictwo wiejskie. Jednak największą grupę na szlaku stanowią obiekty sakralne, tj. kościoły, cerkwie, dzwonnice i kapliczki.

Na terenie województwa podkarpackiego w ostatnich latach wytyczono wiele szlaków turystyczno-kulturowych. W 2018 r. udostępnionych było aż 19 tras o zasięgu krajowym i międzynarodowym, których większość prezentuje wielokulturowe dziedzictwo regionu, a w przypadku kilku, z uwagi na tematykę szlaku, głównymi obiektami są świątynie. Poza wspomnianym powyżej Szlakiem Architektury Drewnianej są to m.in.:

- Szlak Ikon (dwie trasy: Szlak Ikon Doliny Osławy i Szlak Ikon Doliny Sanu),
- Szlak Chasydzki,
- Szlak Papieski.

Jednakże należy pamiętać, że obiekt, w tym przypadku świątynia, będący punktem na szlaku, aby był atrakcyjny, powinien być przede wszystkim osiągalny dla turystów, a także odpowiednio wypromowany. Ważny element stanowi również infrastruktura turystyczna szlaku i dostępna informacja w osobie przewodników oraz dostępnych materiałów i opracowań turystycznych.

Charakterystyka obiektów sakralnych wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO z terenu województwa podkarpackiego i małopolskiego

Charakterystyka Kościołów drewnianych południowej Małopolski wpisanych na listę UNESCO

Podczas 32 Sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO, która odbyła się 5 lipca 2003 r. w Paryżu na Listę wpisane zostały Kościoły drewniane południowej Małopolski. Z ponad 800 zabytkowych kościołów Polski Komitet do spraw UNESCO wybrał i zaproponował do wpisu dziewięć obiektów. Wpisanych zostało tylko sześć, które należą do najstarszych i najlepiej zachowanych gotyckich kościołów zrębowych w Małopolsce. Niestety odrzucono trzy cenne obiekty, które były najmłodsze i nie spełniały kryteriów narzucanych przez Komitet Światowego Dziedzictwa (kościół w Lachowicach, Orawce i Szalowej). Wybrane kościoły zostały objęte tzw. wpisem seryjnym UNESCO. Wpis seryjny

to wpis wieloczęściowy, który obejmuje dwie lub więcej części, a każda część składowa dobra musi mieć swój znaczący wkład poprzez reprezentowanie cech charakterystycznych dla całego wpisu [Fortuna-Marek 2014, s.139-140]. Przykładami wpisów seryjnych na terenie Polski są m.in.: kopalnie soli w Wieliczce i Bochni, kościoły w Jaworze i Świdnicy, drewniane cerkwie regionu Karpat oraz wspomniane powyżej drewniane kościoły Małopolski. Wybrane świątynie UNESCO należą do najcenniejszych średniowiecznych budowli sakralnych reprezentujących typ konstrukcji zrębowo-wieńcowej, zupełnie nieznaną na zachodzie Europy techniki budowlanej.

Z województwa małopolskiego to cztery obiekty:

- kościół p.w. św. Michała Archanioła w Binarowej (ok. 1500 r.),
- kościół p.w. św. Michała Archanioła w Dębnie Podhalańskim (2 połowa XV w.),
- kościół p.w. św. Leonarda w Lipnicy Murowanej (koniec XV w.),
- kościół p.w. św. Filipa i Jakuba w Sękowej (ok. 1520 r.).

Natomiast z terenu województwa podkarpackiego wybrano jedynie dwa:

- kościół p.w. Wszystkich Świętych w Bliznem (połowa XV w.),
- kościół Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Haczowie (1 połowa XV w.).

Świątynie, które zostały objęte wpisem, są harmonijnie wkomponowane w naturalny krajobraz. Ich bryła jest bardzo charakterystyczna, bowiem łączy względy użytkowe z wymogami surowego, podgórskiego klimatu (stromie dachy i zewnętrzne zadaszenia). Również wnętrza kościołów są wyjątkowo piękne, a szczególną wartość mają zachowane polichromie. Na zachodzie Europy w czasach nowożytnych drewniane obiekty zastąpiono murowaną architekturą. Jedynie na terenie Norwegii, Rumunii i Polski można jeszcze podziwiać drewnianą architekturę sakralną.

Charakterystyka Drewnianych cerkwi w polskim regionie Karpat wpisanych na listę UNESCO

W czerwcu 2013 r. podczas 37 Sesji w Phnom Penh w Kambodży na Listę UNESCO wpisane zostały Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat. Warto podkreślić, że wpis drewnianych cerkwi regionu Karpat jest wynikiem kilkuletniej współpracy polsko-ukraińskiej, a zarazem jednym z niewielu tzw. wpisów transgranicznych. Do tej pory jedynie Puszcza Białowieska (wpis wspólnie z Białorusią) oraz Park Mużakowski (wpis wspólnie z Niemcami) stanowiły przykłady współpracy transgranicznej na rzecz zachowania wspólnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Jednym z głównych powodów wciągnięcia na tak prestiżową listę jest niepowtarzalna architektura cerkwi, która stanowi doskonały przykład łączenia wpływów kultur Wschodu i Zachodu.

Wpis obejmuje 16 świątyń: osiem ukraińskich i osiem polskich (również po cztery zlokalizowane w województwie małopolskim i podkarpackim). Wybrane cerkwie prezentują różnorodne typy architektury: huculski (dwie ukraińskie), halicki (cztery ukraińskie i dwie polskie), bojkowski (dwie ukraińskie i jedna polska) oraz łemkowski (pięć polskich). Świątynie położone na terenie województwa małopolskiego to:

- cerkiew św. Michała Archanioła w Brunarach Wyżnych (1797 r.),
- cerkiew św. Paraskiewy w Kwiatoniu (XVII w.),
- cerkiew św. Jakuba Młodszego Apostoła w Powroźniku (1600 r.),
- cerkiew Opieki Bogurodzicy w Owczarach (1653 r.).

Natomiast z terenu województwa podkarpackiego są to:

- cerkiew Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Chotyńcu (ok. 1600 r.),
- cerkiew św. Paraskiewy w Radrużu (ok. 1538 r.),
- cerkiew św. Michała Archanioła w Smolniku (1791 r.),
- cerkiew św. Michała Archanioła w Turzańsku (1801-1803 r.).

Wymienione powyżej cerkwie zlokalizowane są w północnej części Karpat Zachodnich. Najstarsze pochodzą z przełomu XV i XVI w. Wybrane świątynie są przykładami najdoskonalszych osiągnięć drewnianej architektury cerkiewnej. Główne cechy, które wyróżniają cerkwie od pozostałych drewnianych obiektów sakralnych to różnorodność form i typów oraz skomplikowane rozwiązania konstrukcyjne. Z wielu przepięknych i bardzo cennych świątyń, które zachowały się w regionie Karpat, wybrano do wpisu na listę UNESCO te, które najlepiej reprezentują wszystkie style architektoniczne cerkwi na terenie Polski. Z najstarszych istniejących świątyń obrządku wschodniego m.in. w Radrużu, Chotyńcu, Gorajcu i Uluczu wybrano dwie pierwsze, które reprezentują styl halicki stary i nowy. Na terenie Polski zachowały się tylko cztery cerkwie w stylu bojkowskim. Są to świątynie w Liskowatym, Równi, Smolniku i Grąziowej (przeniesiona do Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku). Do wpisu wybrano świątynię w Smolniku z uwagi na fakt, że prezentuje unikatowy styl prosty (archaiczny) bojkowski. Obiekty tego typu znajdowały się przed II wojną światową m.in. w Caryńskim, Sokolikach i Chrewcie [Zieliński 2015, s. 257]. Pozostałe pięć cerkwi UNESCO reprezentuje styl łemkowski i jego poszczególne typy:

- wschodniołemkowski: cerkiew w Turzańsku,
- zachodniołemkowski: cerkwie w Brunarach Wyżnych, Kwiatoniu, Owczarach i Powroźniku.

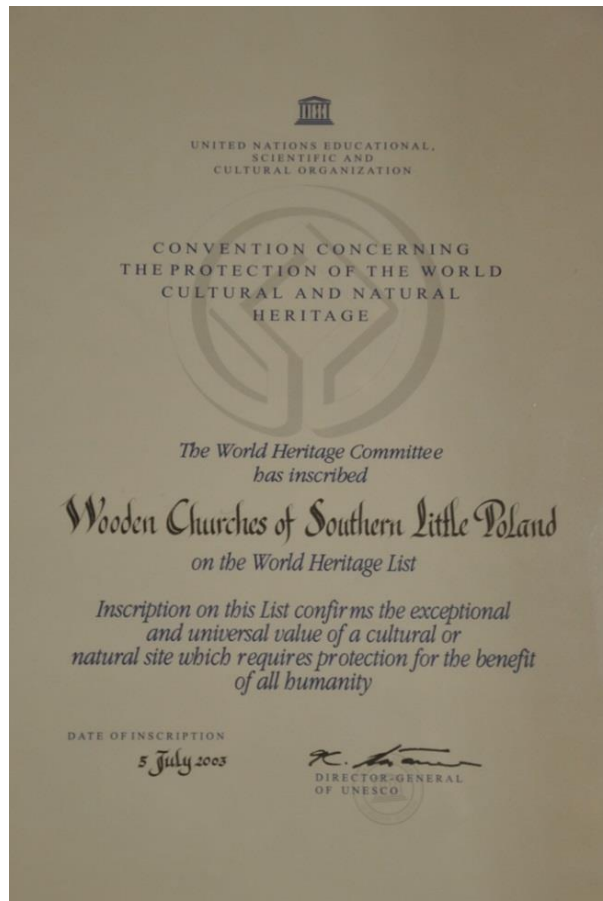
Informacja i promocja turystyczna wybranych obiektów sakralnych wpisanych na listę UNESCO

Jednymi z cech informacji jest użyteczność, komunikatywność i przede wszystkim dostępność. W tym przypadku dostępność informacji oznacza, że można z niej skorzystać w odpowiednim miejscu i czasie [Kruczek, Walas 2004, s.154-155]. Problem braku dostępu do informacji lub też jej niewystarczający przekaz wpływa na atrakcyjność obiektu, a często także regionu. Miarą niewystarczającej dostępności turystycznej jest ilość czasu jaką turysta musi spędzić, aby pozyskać informację o obiekcie lub też czas jaki musi poświęcić, aby dotrzeć do obiektu. Turyści zwracają uwagę na złe oznakowanie, brak informacji w Internecie jak również przy obiekcie oraz słabą obsługę przewodnicką. Kolejną barierą jest brak informacji w obcych językach zarówno w Internecie jak i w samych świątyniach.

Przystępując do badań terenowych wybrano następujące narzędzia informacji oraz promocji turystycznej, których dostępność sprawdzono w każdej z wybranych świątyń. Są to:

- tablica z informacją o wpisie na listę UNESCO,
- tablica informacyjna należąca do Szlaku Architektury Drewnianej,
- inne tablice informacyjne,
- informacja o udostępnieniu do zwiedzania,
- strona internetowa,
- informacja na stronie internetowej o udostępnieniu dla turystów,
- informacje w językach obcych,
- przewodnik,
- materiały informacyjne i promocyjne.

W przypadku pierwszego z elementów sprawdzono, czy przed świątynią lub wewnątrz, znajduje się informacja o wpisie na Listę UNESCO, a także czy umieszczony jest w widocznym miejscu w świątyni certyfikat potwierdzający wpis (ryc. 1).



Ryc. 1. Certyfikat potwierdzający wpis UNESCO w kościele w Haczowie
Źródło: fot. M. Skulimowska

Kolejny element to tablica informacyjna należąca do infrastruktury Szlaku Architektury Drewnianej, bowiem wszystkie obiekty objęte wpisem UNESCO znajdują się również na trasach tego szlaku. Wspomniane tablice mają ujednoliconą grafikę i układ informacji. Zawierają mapę z zaznaczoną lokalizacją opisywanej świątyni, jak również najbliższych obiektów na szlaku. Poniżej znajduje się krótki opis obiektu w języku polskim, angielskim i niemieckim (ryc. 2). Podczas badań terenowych zwrócono także uwagę, czy w najbliższym otoczeniu (na dziedzińcu, przed wejściem, w przedsionku) znajdują się jakiegokolwiek inne tablice informacyjne promujące walory miejscowości i regionu, lub też zawierające informacje o odbywających się imprezach kulturowych w samym obiekcie lub w okolicy.



Ryc. 2. Tablica Szlaku Architektury Drewnianej przy kościele w Bliznem

Źródło: fot. M. Skulimowska

Jednym z najważniejszych elementów dostępności dla turystów jest informacja o udostępnieniu do zwiedzania obiektu, zarówno ta umieszczona przed obiektem, jak również w Internecie. Ten ważny czynnik przebadano z podziałem na informację dostępną przy świątyni i osobno na stronach internetowych. Głównym powodem była rozbieżność pomiędzy tymi formami, jak również w kilku przypadkach brak podanych godzin otwarcia w Internecie lub na obiekcie. Rzetelna informacja o udostępnieniu do zwiedzania obiektu sakralnego powinna zawierać godziny otwarcia dla turystów, godziny mszy oraz telefon kontaktowy do przewodnika lub osoby opiekującej się obiektem.

Z uwagi na rozwój technologii i związany z tym zoptymalizowany dostęp do informacji w Internecie, jednym z najważniejszych narzędzi informacji i promocji turystycznej jest aktualna witryna internetowa należąca do świątyni. Dla potrzeby badań brano pod uwagę tylko oficjalnie działające strony obiektów, szlaków kulturowych oraz parafii (jeśli znajdowała się tam informacja o udostępnieniu obiektu). Nie ujęto stron miejscowości, gmin, powiatów itp. z zakładkami opisującymi zlokalizowane tam zabytki.

Zwrócono również szczególną uwagę na dostęp do informacji w obcych językach, między innymi z uwagi na przygraniczne położenie obu województw, w których zlokalizowane są wybrane świątynie. Promocja Małopolski i Podkarpacia, jako regionu wielokulturowego powoduje, że przyjeżdża tutaj coraz większa liczba turystów zagranicznych. Dużą grupę stanowią turyści uczestniczący w wyjazdach zorganizowanych z przewodnikiem, który jest zarazem tłumaczem. Jednak coraz więcej przyjeżdża także turystów indywidualnych i to dla nich powinna być przygotowana informacja w najczęściej używanych językach obcych.

Podczas badań terenowych zwrócono uwagę na to, czy w świątyni zatrudniony jest na stałe przewodnik oprowadzający po obiekcie. Niekoniecznie musiał to być przewodnik z uprawnieniami (np. PTTK), ale również osoba upoważniona do rzetelnego przekazu informacji o obiekcie.

Wielu turystów, aby lepiej zapamiętać zwiedzane podczas wycieczek obiekty, kupuje pamiątki lub też materiały informacyjne związane z odwiedzonym miejscem. Kolejnym powodem jest chęć poszerzenia i utrwalenia wiedzy o zwiedzanej świątyni. Z tego powodu poddano analizie również materiały informacyjne i promocyjne. Zwrócono uwagę, czy są dostępne do nabycia w samym obiekcie oraz na ilość i jakość tych materiałów.

Podczas badań analizowano także wykorzystywane środki promocji turystycznej, poza sprzedażą wydawnictw i materiałów promocyjnych w samych świątyniach. Czy świątynie drewniane z listy UNESCO są promowane w mediach? Czy są prowadzone wykłady lub koncerty, które mają na celu dotarcie do szerszej grupy osób? Jakże są dostępne wydawnictwa dotyczące świątyń i czy w ogóle są osiągalne poza obiektami?

Zebrane dane przedstawiono w dwóch tabelach, osobnej dla poszczególnych rodzajów obiektów tj. kościołów i cerkwi (tab. 1 i tab. 2). Z uwagi na odstęp 10 lat pomiędzy wpisem na listę Kościołów drewnianych południowej Małopolski oraz Drewnianych cerkwi w polskim i ukraińskim regionie Karpat analizowano, czy na zmiany i różnice w dostępie do informacji ma wpływ wpis na tak prestiżową listę obiektów na świecie. Kolejna problematyka dotyczyła lokalizacji świątyń na terenie dwóch województw: jaki ma wpływ na dostęp do obiektu i informacji położenie w granicach danego województwa oraz czy są jakieś zauważalne różnice?

Podstawowe informacje dotyczące wybranych świątyń można czerpać z kilku ogólnie dostępnych w księgarniach i bibliotekach przewodników. Są to m.in.:

- A. Michniewski, M. Michniewska, M. Duda, S. Wypych, *Kościoły Drewniane Karpat i Podkarpacia. Przewodnik*, Pruszków 2001,
- M. Michniewska, A. Michniewski, M. Duda, *Cerkwie Drewniane Karpat, Polska i Słowacja. Przewodnik*, Pruszków 2006,
- P. Kutaś, *Kościoły Drewniane UNESCO w Małopolsce*, Zakrzów 2009,
- P. Kutaś, *Zabytki Architektury Drewnianej Powiatu Gorlickiego*, Zakrzów 2010,
- J. Sołek (red.), *Szlak Architektury Drewnianej. Podkarpackie*, Rzeszów 2013.

Zawarte zostały tam ogólne opisy historyczno – architektoniczne obiektów, jak również podstawowe informacje odnośnie udostępnienia obiektów do zwiedzania. Część danych jest jednak nieaktualna. Najlepszy z powyżej podanych jest przewodnik opisujący Szlak Architektury Drewnianej na terenie województwa podkarpackiego. Zawiera szczegółowe opisy obiektów na poszczególnych trasach, a także zbiór informacji określonych jako praktyczne tj.: lokalizacja GPS, opis dojazdu, godziny mszy świętych, godziny otwarcia dla zwiedzających i telefon do przewodnika.

Ogólne informacje o drewnianych obiektach sakralnych można czerpać także ze specjalnie przygotowanych na potrzeby Szlaku Architektury Drewnianej stron internetowych. Są to m.in.:

- www.sad.podkarpackie.travel
- www.drewniana.malopolska.pl

Powyższe witryny internetowe w ujednoliconej formie prezentują poszczególne obiekty z województwa podkarpackiego i małopolskiego. Zawierają szczegółowe opisy architektoniczne obiektów, ich rys historyczny, a także w większości przypadków informację dotyczącą udostępnienia obiektów. Cennym dodatkiem są także mapy z podaną lokalizacją GPS oraz galerie zdjęć. Dodatkowym atutem strony prezentującej obiekty z terenu

Małopolski jest możliwość przetłumaczenia zamieszczonych tam informacji na siedem języków obcych.

Ważne miejsce w działaniach na rzecz informacji i promocji świątyn UNESCO w poszczególnych województwach zajmują organizacje turystyczne. Na terenie województwa małopolskiego jest to Małopolska Organizacja Turystyczna (MOT) [www.mot.krakow.pl]. Poza wspomnianą powyżej stroną internetową opracowaną na potrzeby Małopolskiego Szlaku Architektury Drewnianej, realizuje wiele innych projektów na rzecz promocji świątyn UNESCO oraz dziedzictwa kulturowego. Dla przykładu efektem współpracy pomiędzy różnymi podmiotami oraz MOT jest projekt „Otwarty Szlak Architektury Drewnianej”, który działa już od 10 lat, a dzięki któremu w tym roku aż 74 obiekty na terenie województwa małopolskiego były udostępnione dla turystów. Są to zabytkowe drewniane dwory, kościoły i cerkwie. Dzięki tej inicjatywie od czerwca do września, a w niektórych przypadkach nawet od maja do października, w obiektach objętych tym projektem na turystów zorganizowanych i indywidualnych czeka zawsze przewodnik. Natomiast świątynie UNESCO są udostępniane cały rok, pięć dni w tygodniu (poza poniedziałkiem i wtorkiem, które są dniami wolnymi dla przewodników). Przed wszystkimi obiektami znajdują się także dwa jednolite wzory tablic. Pierwsza prezentuje mapę województwa małopolskiego z zaznaczonymi obiektami znajdującymi się na Szlaku Architektury Drewnianej. W lewym dolnym rogu znajduje się krótka charakterystyka województwa i jego atrakcji (obiekty UNESCO, Parki Narodowe, uzdrowiska itp.). Natomiast w prawym boku zamieszczono krótki opis szlaku w języku polskim, angielskim i niemieckim (ryc. 3). Druga z tablic powstała dzięki współpracy pomiędzy różnymi podmiotami, w tym MOT oraz Stowarzyszeniem Gmin i Powiatów Małopolski w ramach międzynarodowego projektu THETRIS [www.thetris.eu]². Tablica jest dwustronna: od frontu zamieszczono zdjęcia oraz rys historyczno-architektoniczny obiektu przed którym się znajduje. Opis opracowano w języku polskim, angielskim i niemieckim. Natomiast z drugiej strony tablicy znajduje się mapa, na której zaznaczono obiekty warte odwiedzenia w okolicy oraz krótką informację o projekcie THETRIS i szlaku (ryc. 4).

W przypadku województwa podkarpackiego jedną z ważniejszych organizacji turystycznych realizującą zadania w zakresie promocji dziedzictwa kulturowego, w tym obiektów UNESCO, jest Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna (PROT) [www.podkarpackie.travel.pl]. Na stronie opracowanej przez PROT znajdują się zakładki, gdzie zamieszczono pełną informację o szlakach kulturowych i tematycznych, jak również Szlaku Architektury Drewnianej i obiektach UNESCO.

² THETRIS jest projektem realizowanym przez 11 partnerów z 8 krajów Europy Środkowej. Ma na celu wspieranie działań na rzecz zachowania sakralnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich oraz promocję tego dziedzictwa w Europie



Ryc. 3. Tablica Małopolskiego Szlaku Architektury Drewnianej przy kościele w Sękowej
 Źródło: fot. M. Skulimowska



Ryc. 4. Tablica informacyjna przy kościele w Dębnie Podhalańskim
 Źródło: fot. M. Skulimowska

Dostęp do informacji turystycznej w Kościołach drewnianych południowej Małopolski wpisanych na listę UNESCO

Biorąc pod uwagę pierwszą grupę badanych obiektów – drewniane kościoły wpisane na listę UNESCO, najlepiej w zestawieniu wypadły dwa obiekty położone na terenie województwa małopolskiego: kościół pw. św. Michała Archanioła w Binarowej oraz kościół św. Michała Archanioła w Dębnie Podhalańskim, które spełniały wszystkie stawiane w opracowaniu wymagania (tab. 1).

Tab. 1. Informacja turystyczna w kościołach UNESCO

	BINAROWA	DEBNO PODHALAŃSKIE	LIPNICA MUROWANA	SEKOWA	BLIZNE	HACZÓW	OGÓLEM
Tablica informacyjna - UNESCO	+	+	+	+	-	-	4
Tablica informacyjna – Szlak Architektury Drewnianej	+	+	+	+	+	+	6
Inne tablice informacyjne*	+	+	+	+	-	-	4
Informacja o udostępnieniu do zwiedzania **	+	+	+	-	+	-	4
Informacje w językach obcych	+	+	+	+	-	-	4
Strona internetowa	+	+	+	+	+	+	6
Informacja o godzinach udostępnienia dla turystów na stronie internetowej	+	+	-	-	+	-	3
Przewodnik	+	+	+	+	+	-	5
Materiały informacyjne i promocyjne	+	+	+	+	+	+	6
OGÓLEM	9	9	8	7	6	3	

*informacja o imprezach kulturalnych w obiekcie, innych atrakcjach w okolicy, o regionie itp.

**godziny otwarcia dla turystów, godziny mszy, telefon kontaktowy do przewodnika lub osoby opiekującej się obiektem

źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych

Przy pierwszym z wymienionych powyżej, kościele pw. św. Michała Archanioła w Binarowej, na dziedzińcu znajdują się liczne tablice informujące o udostępnieniu obiektu do zwiedzania oraz telefon kontaktowy do przewodnika. Przewodnik jest obecny w świątyni zawsze w godzinach wyznaczonych do zwiedzania. Poza wskazanymi godzinami jak również poza sezonem, istnieje możliwość umówienia się telefonicznie z przewodnikiem na zwiedzanie. W wielu miejscach jest wyeksponowane logo UNESCO, a certyfikat potwierdzający wpis na listę umieszczony został w zakrystii, która jest również udostępniona do zwiedzania. W obiekcie można nabyć publikacje dotyczące kościoła oraz innych obiektów ze Szlaku Architektury Drewnianej, a także publikację dotyczącą obiektów UNESCO. W przypadku dostępu do informacji w Internecie, poza wspomnianą wcześniej stroną należącą do MOT, na stronie parafii również umieszczone są wszystkie informacje związane ze zwiedzaniem kościoła. Warto podkreślić, że informacje przed obiektem i te zamieszczone w Internecie są aktualne i jednolite.

Kolejnym obiektem, który spełnia wszystkie wymagania dotyczące dostępu informacji, jest kościół św. Michała Archanioła w Dębnie Podhalańskim. Zarówno przed świątynią jak

również wewnątrz znajdują się liczne tablice informacyjne, na których podane są godziny otwarcia dla odwiedzających i telefon kontaktowy do przewodnika. Obok wejścia do kościoła znajduje się znak UNESCO z datą wpisu. Niestety wewnątrz nigdzie nie został zamieszczony certyfikat potwierdzający wpis. W kościele można nabyć liczne publikacje i materiały promocyjne, także w językach obcych. W przypadku dostępu do informacji w Internecie na stronie parafii również umieszczone są wszystkie informacje związane ze zwiedzaniem kościoła. Niestety istnieje duża rozbieżność pomiędzy informacjami dotyczącymi dni i godzin otwarcia na tablicy na dziedzińcu oraz w przedsionku, a także w Internecie. Przykładowo na tablicy w przedsionku znajduje się informacja o otwarciu obiektu w niedzielę, natomiast na tablicy na dziedzińcu oraz stronie parafii kościół zamieszczono, że udostępniony jest tylko od poniedziałku do soboty.

Z badanych świątyń najgorzej wypadł kościół pw. Wniebowzięcia NMP i św. Michała Archaniola w Haczowie położony na terenie województwa podkarpackiego. Spełnia on bowiem tylko trzy z dziewięciu przyjętych w badaniach kryteriów. Przy wejściu na plac kościelny, obok nowego kościoła ustawiona jest tablica informacyjna należąca do Szlaku Architektury Drewnianej. W podcieniach zabytkowej świątyni znajdują się jeszcze dwie tablice informacyjne w języku polskim, w tym jedna z lat 50. XX w. Niestety na żadnej z tablic nie ma informacji o wpisie na listę UNESCO. Jedynie wewnątrz kościoła na ścianie zawieszony jest certyfikat. Na stronie internetowej parafii w polskiej wersji językowej znajduje się informacja o historii kościoła i możliwości zwiedzania. Kościół otwarty jest codziennie, jednak turyści indywidualni zmuszeni są zwiedzać obiekt samodzielnie. Natomiast grupy zorganizowane, po wcześniejszym umówieniu, oprowadza ksiądz. Warto jednak podkreślić, że w kościele można zakupić wiele różnorodnych opracowań o kościele, jak również regionie. Niestety wszystkie publikacje są tylko polskojęzyczne.

Podsumowując powyższe wyniki badań warto nadmienić, że najlepiej w zestawieniu wypadły kościoły, które nadal są czynne kultowo i pełnią funkcję kościoła parafialnego. Świątynia w Haczowie, która w powyższych badaniach wypadła najgorzej, usytuowana jest obok murowanego kościoła wybudowanego w 1944 r. Od 1948 r. stała opuszczona i zaniedbana. Dopiero pod koniec XX w. w zabytkowym kościele rozpoczęto prace renowacyjne. Od kilku lat w okresie letnim w świątyni odprawiana jest jedna z mszy świętych w niedzielę.

Dostęp do informacji turystycznej w Drewnianych cerkwiach w polskim regionie Karpat wpisanych na listę UNESCO

Z wielu zachowanych w polskim regionie Karpat zabytkowych cerkwi do wpisu wybrano osiem. Najlepiej na tle pozostałych wypadły dwa obiekty: cerkiew św. Jakuba Młodszego w Powroźniku oraz cerkiew pw. św. Mikołaja w Radrużu, bowiem spełniają wszystkie założone w badaniach wymagania (tab. 2). Cerkiew w Powroźniku położona jest na terenie województwa małopolskiego. Na dziedzińcu znajdują się liczne tablice informacyjne, w tym jedna nawet w języku chińskim. Warto tutaj wyróżnić jedną z bardziej oryginalnych tablic, która jest opracowana w języku polskim i angielskim. Na środku umieszczono przekrój cerkwi, a wokół opis i liczne zdjęcia. Na dole tablicy znajduje się informacja o pozostałych cerkwiach na terenie gminy Muszyna. W świątyni wyeksponowany jest certyfikat UNESCO. W widocznym miejscu znajduje się także informacja o udostępnieniu do zwiedzania. Przewodnik jest obecny w świątyni zawsze w godzinach wyznaczonych do zwiedzania i w tym czasie można też nabyć publikacje dotyczące cerkwi oraz inne materiały informacyjne i promocyjne. W przypadku dostępu do informacji w Internecie, poza wspomnianą wcześniej stroną należąca do MOT, na stronie parafii niestety nie ma informacji związanych ze zwiedzaniem kościoła.

Tab. 2. Informacja turystyczna w cerkwiach UNESCO

	BRUNARY WYŻNE	KWIATOŃ	OWCZARY	POWROŹNIK	CHOTYNEC	RADRUŻ	SMOLNIK	TURZAŃSK	OGÓLEM
Tablica informacyjna - UNESCO	+	+	+	+	-	+	+	-	6
Tablica informacyjna – Szlak Architektury Drewnianej	+	+	+	+	+	+	+	+	8
Inne tablice informacyjne*	+	-	-	+	-	+	-	-	3
Informacja o udostępnieniu do zwiedzania **	+	+	-	+	-	+	-	+	5
Informacje w językach obcych	-	-	-	+	-	+	-	-	2
Strona internetowa	+	+	+	+	+	+	+	-	7
Informacja o godzinach udostępnienia dla turystów na stronie internetowej	+	+	+	+	-	+	+	-	6
Przewodnik	+	+	+	+	-	+	+	-	6
Materiały informacyjne i promocyjne	+	+	+	+	-	+	+	-	6
OGÓLEM	8	7	6	9	2	9	6	2	

*informacja o imprezach kulturalnych w obiekcie, innych atrakcjach w okolicy, o regionie itp.

**godziny otwarcia dla turystów, godziny mszy, telefon kontaktowy do przewodnika lub osoby opiekującej się obiektem

źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych

Cerkiew pw. św. Mikołaja w Radrużu położona jest na terenie województwa podkarpackiego. Przy obiekcie znajduje się obszerna tablica, która zawiera opis obiektu, oraz aktualne informacje m.in. o wpisie obiektu na listę UNESCO, także w języku angielskim. Na drzwiach umieszczona jest tabliczka z informacją o godzinach otwarcia wraz z numerem telefonu kontaktowego do osoby opiekującej się cerkwią, która pełni także funkcję przewodnika. W sezonie letnim (kwiecień-październik) świątynia jest otwarta dla zwiedzających codziennie. Natomiast w sezonie zimowym godziny udostępnienia są krótsze a poniedziałek jest dniem wolnym. W obiekcie można nabyć przewodniki i monografie oraz pamiątki. Wszystkie informacje o cerkwi znajdują się na stronie Muzeum Kresów w Lubaczowie, ponieważ świątynia jest jedną z filii muzeum. Można tam zapoznać się m.in. z historią całego zabytkowego zespołu, opisem architektonicznym itp. Dostępne są także informacje dla zwiedzających, tj. położenie, godziny otwarcia, oraz telefony kontaktowe do przewodników. Niestety żadna ze stron, gdzie znajdują się informacje o dostępności cerkwi, m.in. opracowana przez PROT ani strona Muzeum Kresów, nie są opracowane w wersji obcojęzycznej. Warto także zaznaczyć, że Zespół Cerkiewny w Radrużu w listopadzie 2017 r. otrzymał status Pomnika Historii.

Najgorzej w całym zestawieniu cerkwi należących do wpisu seryjnego wypadły dwie świątynie, które spełniły stawiane wymagania tylko w dwóch kryteriach. Pierwsza z nich to cerkiew św. Michała Archanioła w Turzańsku położona na terenie województwa małopolskiego, która w 1963 r. została przejęta przez parafię prawosławną. Oprócz tablicy należącej do Szlaku Architektury Drewnianej wokół obiektu nie ma żadnej innej infrastruktury turystyczno-informacyjnej. Na świątyni umieszczono jedynie kartkę, na której są podane „grzecznościowe numery telefonów” do osób udostępniających obiekt. Także na stronie opracowanej przez PROT znajdują się tylko numery kontaktowe. Nie ma podanych

dni i godzin udostępnienia, ani nawet godzin mszy świętych. Niestety przy świątyni nie ma też informacji o wpisie na listę UNESCO. W cerkwi podczas zwiedzania turysta nie ma możliwości zakupu jakichkolwiek pamiątek czy też publikacji.

Drugim obiektem o podobnej „niedostępności” turystycznej jest cerkiew pw. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy w Chotyńcu na terenie województwa podkarpackiego. Oprócz tablicy informacyjnej należącej do Szlaku Architektury Drewnianej przy obiekcie nie ma żadnych elementów infrastruktury turystycznej. Brakuje nawet drogowskazów i parkingu. Przy obiekcie nie ma informacji na temat godzin otwarcia cerkwi, nie udostępniono numeru kontaktowego ani informacji o godzinach odprawiania nabożeństw. Cerkiew od 1990 r. jest czynną świątynią grekokatolicką, dlatego tylko mieszkańcy i parafianie wiedzą w które dni i o jakiej godzinie można wejść do obiektu. Na stronie PROT można znaleźć informację, że cerkiew jest zamknięta, a zwiedzanie jest możliwe po uprzednim kontakcie telefonicznym. Podana jest również godzina mszy świętej w niedzielę. Na wspomnianej stronie możemy przeczytać: „świątynia w Chotyńcu o wyjątkowej formie architektonicznej i zachowanym bogatym wystroju i wyposażeniu wnętrza należy do najcenniejszych obiektów architektury cerkiewnej zachowanych na terenie obecnego woj. podkarpackiego” [www.sad.podkarpackie.travel]. Jeśli tak jest, to nasuwają się pytania: dlaczego turyści nie mogą tego podziwiać? Dlaczego cerkiew znajdująca się na liście UNESCO pośród tak cennych obiektów jak m.in. mur chiński, piramidy w Gizie, Luwr i wielu innych na świecie, nie jest „otwarta” dla turystów, jak większość obiektów znajdujących się na tej prestiżowej liście?

Podsumowanie

Obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO należą niezaprzeczalnie do najcenniejszych i wybrane zostały z wielu innych zabytków na świecie według ściśle określonych kryteriów. Jednak bardzo ważny jest fakt, że jest to wspólne dziedzictwo, dlatego każdy zainteresowany powinien móc go zobaczyć i zwiedzić. Wybrane obiekty przedstawiają zanikające już dziedzictwo kulturowe reprezentowane przez drewnianą architekturę sakralną, które należy chronić, ale również eksponować i udostępniać. Spośród czternastu zbadanych świątyń, większość cały czas pełni funkcje sakralne i znajduje się pod opieką parafii rzymskokatolickich (jedenaście obiektów), grekokatolickich (jeden obiekt) lub prawosławnych (jeden obiekt). Dlatego też w przypadku powyższych obiektów to głównie parafie sprawują opiekę i zarządzają świątyniami (w tym udostępnieniem dla turystów). Jedynie cerkiew w Radrużu już od 60. lat XX w. pełni funkcje muzealne i funkcjonuje jako filia Muzeum Kresów w Lubaczowie.

Podsumowując wyniki badań terenowych i analiz można stwierdzić, że w działaniach na rzecz udostępnienia i promocji drewnianych świątyń UNESCO prym wiedzie województwo małopolskie i dużą zasługę ma działająca tutaj Małopolska Organizacja Turystyczna. Poza wspomnianą już powyżej bardzo dobrze przygotowaną stroną internetową oraz projektami na rzecz udostępnienia (m.in. Otwarty Szlak Architektury Drewnianej), kolejnym ważnym elementem promocyjnym jest Festiwal „Muzyka Zaklęta w Drewnie”. Od 12 lat w sezonie letnim w kilkunastu zabytkowych świątyniach odbywają się koncerty, na które przybywają zarówno mieszkańcy jak i turyści. W sezonie letnim na wszystkich obiektach znajdujących się na Małopolskim Szlaku Architektury Drewnianej wywieszony jest program festiwalu, a także dostępna bezpłatna gazeta z programem i opisem obiektów oraz szlaku. Tegoroczna edycja była wyjątkowa, bowiem obchodzono 15. rocznicę wpisu kościołów oraz 5. rocznicę wpisu cerkwi na listę UNESCO. Z tego powodu w każdej z świątyń UNESCO odbył się koncert w ramach festiwalu.

Obiekty znajdujące się na terenie województwa małopolskiego wyróżnia też duża dbałość o jednolitość informacji i wzajemną promocję. Przy zabytkowych świątyniach znajdują się bowiem tablice z mapami województwa na których są zaznaczone wszystkie obiekty, a przy kościołach UNESCO dodatkowo ustawione są tablice w ramach projektu THETRIS promujące „co warto zobaczyć” w najbliższej okolicy danej świątyni. Także dostęp do wydawnictw jest dość dobry, chociaż brakuje przewodnika prezentującego w całości Szlak Architektury Drewnianej w województwie małopolskim wraz z mapą. Dostępne są za to liczne mniejsze przewodniki, opracowania, monografie itp. Szczególnie można tutaj wyróżnić kilka pozycji jednego autora – Pawła Kutasia, który zajmuje się tą tematyką na terenie województwa małopolskiego. Dzięki temu w większości zabytkowych świątyń na szlaku można nabyć przewodnik po kościołach UNESCO [Kutaś 2009] lub album prezentujący wszystkie obiekty UNESCO w Małopolsce [Kutaś 2016].

Jednak głównym i chyba najważniejszym atutem świątyń UNESCO w tym województwie jest jednolity grafik dostępności obiektów w sezonie letnim (te same dni i godziny) oraz przewodnik zawsze obecny w świątyni w wyznaczonych dniach i godzinach. Natomiast mocną stroną informacji w Internecie jest witryna internetowa dotycząca Szlaku Architektury Drewnianej opracowana przez MOT, która umożliwia tłumaczenie na siedem języków obcych.

Na terenie województwa podkarpackiego sposób i godziny udostępnienia obiektów na Szlaku Architektury Drewnianej dla turystów nie są tak ujednolicone jak w Małopolsce, bowiem w tym drugim przypadku jest to efekt współpracy wielu podmiotów i opisywanego powyżej projektu. W obiektach UNESCO na terenie województwa podkarpackiego brakuje często osoby przewodnika dostępnego na miejscu. Z sześciu badanych obiektów jedynie w trzech można skorzystać z usług przewodnickich, przy czym w jednym trzeba się wcześniej umówić na zwiedzanie (Smolnik).

Kolejnym problemem jest słaby dostęp do informacji przy obiektach na terenie województwa podkarpackiego. Poza tablicami należącymi do Szlaku Architektury Drewnianej, jednolitymi zresztą dla wszystkich województw, brakuje często jakiegokolwiek innej promującej pozostałe atrakcje w okolicy itp. Natomiast dużym plusem jest wydany w 2013 r. przewodnik po Szlaku Architektury Drewnianej na Podkarpaciu [Sołek 2013] wraz z mapą na której zaznaczone są wszystkie obiekty ze szlaku. Brakuje jednak jednolitych działań na rzecz promocji UNESCO, takich które zarazem scalałyby ten szlak i obiekty objęte wpisem w jednolity produkt. Czymś takim jest wspomniany powyżej, odbywający się w świątyniach małopolskich festiwal. Podobne imprezy odbywają się w pojedynczych obiektach na terenie województwa podkarpackiego, ale nie są ze sobą powiązane. Przykładem mogą być odbywające się jednak dość rzadko i niestety niecyklicznie koncerty w cerkwi w Radrużu.

W przypadku województwa podkarpackiego dużym atutem jest strona internetowa dotycząca Szlaku Architektury Drewnianej opracowana przez PROT. Zawiera wszelkie informacje dotyczące dostępności wszystkich obiektów UNESCO na Podkarpaciu m.in.: lokalizacja GPS, wskazówki dojazdu, godziny otwarcia dla turystów, godziny mszy świętych, stronę internetową parafii lub obiektu, oraz telefon kontaktowy do przewodnika lub osoby udostępniającej obiekt. Jedynym minusem jest brak tłumaczenia na języki obce.

Porównując natomiast dwie grupy, czyli kościoły i cerkwie UNESCO, w tym porównaniu lepiej wypadają kościoły. Trudno określić, czy głównym powodem jest tutaj fakt, że od wpisu minęło już 15 lat, czy też w przypadku cerkwi problem stanowi właściciel-zarządca. W dwóch przypadkach, kiedy cerkiew jest użytkowana przez prawowitego właściciela (grekokatolików lub prawosławnych), badania uwidocznily znaczący problem z dostępnością obiektu dla turystów. Można by tutaj za główny powód wskazać uprzedzenia i tzw. bariery kulturowe, bowiem teren województwa podkarpackiego przez wieki był obszarem ścierania się wielu kultur i religii. Także zmiany granic, a w szczególności te po

zakończeniu II wojny światowej, doprowadziły do przeobrażeń strukturze narodowościowej i wyznaniowej danego regionu. Uprzedzenia natomiast doprowadziły do zaniedbań w stanie zachowania dziedzictwa kulturowego innych narodów i religii na tym obszarze. Przez wiele lat po wojnie opuszczone w wyniku wysiedlenia miejscowej ludności cerkwie użytkowane były w nienależyty sposób m.in. jako: magazyny mebli, nawozów sztucznych lub co gorsza jako obory dla zwierząt hodowlanych. Obecnie w wielu wsiach nadal stoją nieużytkowane i niszczące obiekty cerkiewne, którymi nikt się nie opiekuje. Zdarzają się sytuacje, kiedy są dewastowane i bezczeszczone przez wandalów. Dlatego też świątynie, które wróciły do rąk prawowitych właścicieli, są często chronione z nadmiernym pietyzmem. Warto zaznaczyć, że jest to niezgodne z wytycznymi UNESCO ujętymi w planie zarządzania obiektem, o którym wspomina powyżej. Jednak brakuje właściwych rozwiązań systemowych dotyczących kontroli udostępniania obiektów objętych wpisem.

Dostępność turystyczna kościołów i cerkwi, w tym w szczególności dostęp do informacji lub opracowań zależy od zarządcy, a także przewodników pracujących w tych obiektach. Często są to osoby mieszkające od urodzenia obok świątyni, dysponujące dużą wiedzą o historii obiektu i okolicy. Podczas badań zauważono, iż w kilku przypadkach to właśnie przewodnicy lub proboszczowie opiekujący się świątynią są autorami monografii o danym obiekcie.

W zakresie poprawy dostępu do informacji w przypadku województwa małopolskiego, szczególnie nacisk należy położyć na wydawnictwa, w tym całościowy przewodnik po szlaku oraz mapy. Nieliczne publikacje na temat drewnianych świątyń w kilku przypadkach mają już wyczerpany nakład i trudno je zakupić w świątyniach. Jednolite wydawnictwa prezentujące kościoły i cerkwie UNESCO oraz wspomniany przewodnik wraz z mapą całego Szlaku Architektury Drewnianej powinny być możliwe do nabycia w każdym z obiektów na szlaku. Należy również uzupełnić informacje na temat udostępnienia obiektów na stronach internetowych.

Biorąc pod uwagę województwo podkarpackie przede wszystkim należy postawić na poprawę dostępu do informacji dla turystów zagranicznych (m.in. tłumaczenie strony szlaku, tablice), a także wzajemną współpracę oraz promocję między obiektami UNESCO i innymi należącymi do Szlaku Architektury Drewnianej na Podkarpaciu (cykliczne koncerty, wykłady itp.). Na pewno dużym atutem jest wydany przewodnik, który jednak słabo jest dostępny w świątyniach UNESCO. W przypadku drobniejszych opracowań i materiałów promocyjnych powinno się dołożyć starań aby miały ujednoliczoną szatę graficzną oraz wyeksponowane logo UNESCO. Także biorąc przykład z Małopolski powinno się postawić na „otwarte” drzwi zabytkowych świątyń, czyli zatrudnienie osób zawodowo oprowadzających po obiekcie w ściśle wyznaczonych godzinach. Jest to bowiem największy minus świątyń Podkarpackich, który podkreślają spotykani na szlaku turyści.

Wielokulturowość Małopolski i Podkarpacia doskonale reprezentują świątynie wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Są one magnesem przyciągającym coraz większą liczbę turystów, co wpływa również bezpośrednio na rynek usług turystycznych w danej miejscowości oraz regionie. Należy pamiętać, że sam wpis na tak prestiżową listę nie wystarczy, bowiem turyści chcą „zobaczyć, dotknąć i przeżyć”, a przy zamkniętych drzwiach nie jest to możliwe.

Bibliografia

- Fortuna-Marek A., 2014, *Dziesięć lat Drewnianych Kościołów Południowej Małopolski na Liście światowego dziedzictwa UNESCO*, [w:] *Ochrona Zabytków 2/2014*, Warszawa, s.139-154
Kruczek Z., Walas B., 2004, *Promocja i informacja turystyczna*, Proksenia, Kraków, s. 155-156
Kutaś P., 2009, *Kościoły drewniane UNESCO w Małopolsce*, Wydawnictwo PROMO, Zakrzów

- Kutaś P., 2010, *Zabytki architektury drewnianej powiatu gorlickiego*, Wydawnictwo PROMO, Zakrzów
- Kutaś P., 2016, *Kościóły i cerkwie drewniane UNESCO w Małopolsce*, Wydawnictwo PROMO, Zakrzów, s. 10
- Michniewski A., Michniewska M., Duda M., Wypych S., 2001, *Kościóły Drewniane Karpat i Podkarpacia. Przewodnik*, Oficyna Wydawnicza Rewasz, Pruszków
- Michniewska M., Michniewski A., Duda M., 2006, *Cerkwie Drewniane Karpat, Polska i Słowacja. Przewodnik*, Oficyna Wydawnicza Rewasz, Pruszków
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2010, *Regionalne szlaki tematyczne. Idea, potencjał, organizacja*, Proksenia, Kraków, s. 321-325
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2011, *Faktyczna dostępność turystyczna obiektów sakralnych jako problem turystyki religijnej w Polsce*, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.) „*Turystyka Religijna. Zagadnienia interdyscyplinarne*”, seria: ZN Uniwersytetu Szczecińskiego, ZN Nr 647, Szczecin s. 35-57
- Mróz F., Mróz Ł., 2013, *Dostępność turystyczna obiektów sakralnych na Pogórzu Dynowskim*, [w:] *Ochrona środowiska, krajobraz przyrodniczy i kulturowy Pogorza Dynowskiego a rozwój turystyki*, J. Krupa (red.), Wydawnictwo Edytorial
- Nowobilski A. J., *Podstawowe problemy związane z udostępnianiem obiektów sakralnych ruchowi turystycznemu* [w:] *Jak zwiedzać kościoły? Obiekty sakralne jako atrakcje turystyczne*, Centrum Duszpasterstwa Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 2011
- Orzechowska-Kowalska K., 2009, *Europejskie Szlaki Kulturowe Rady Europy*, [w:] *Turystyka Kulturowa*, 12, KulTour.pl, s. 4-20
- Skulimowska M., 2015, *Dostępność turystyczna cerkwi z polskiego obszaru Karpat wpisanych na listę UNESCO*, [w:] *Europa w ujęciu interdyscyplinarnym-społeczeństwo, polityka, gospodarka, turystyka*, B. Petrecka, S. Dyrda – Maciałek, K. Rejman (red.), Wydawnictwo PWSTE w Jarosławiu, s. 363-378
- Skulimowska M., Warchoła M., 2016a, *Problemy ochrony dziedzictwa kulturowego Pogorza Dynowskiego i ich wpływ na rozwój turystyki*, [w:] *Problemy ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego Pogorza Dynowskiego*, J. Krupa (red.), Wydawnictwo Edytorial, Dynów, s. 203-220
- Skulimowska M., Warchoła M., Sepioło J., 2016b, *Determinanty i bariery w rozwoju turystyki kulturowej w województwie podkarpackim*, [w:] *Europa wobec współczesnych zagrożeń: wybrane zagadnienia*, K. Trembicka, B. Petrecka, K. Rejman (red.), Wydawnictwo PWSTE w Jarosławiu, s. 303-320
- Sołek J. (red.), 2013, *Szlak Architektury Drewnianej. Podkarpackie*, PROT, Rzeszów
- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2003 Nr 162 poz. 1568, art. 7
- Zieliński K (red.), 2015, *Leksykon Drewnianej Architektury Sakralnej Województwa Podkarpackiego*, ProCarpatia, Rzeszów, s. 257

Źródła internetowe

- Lista Pomników Historii: https://nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Pomniki_historii [10.09.2018]
- Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO: <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo> [11.09.2018]
- Małopolska Organizacja Turystyczna (MOT): <http://www.mot.krakow.pl>
- Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID): <http://www.nid.pl>
- Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna (PROT): <http://www.podkarpackie.travel.pl>
- Polska lista obiektów UNESCO: <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/polskie-objekty> [10.09.2018]
- Rejestr zabytków nieruchomości: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych [30.09.2016]
- Szlak Architektury Drewnianej województwa małopolskiego: www.drewniana.malopolska.pl [20.09.2018]
- Szlak Architektury Drewnianej województwa podkarpackiego i obiekty UNESCO <http://sad.podkarpackie.travel> [25.09.2018]

THETRIS: <http://www.thetris.eu>

UNESCO: <http://www.unesco.pl>

The tourist information and promotion on the route of wooden temples inscribed on the UNESCO World Heritage List in Małopolska and Podkarpackie Voivodeship

Key words: UNESCO, Orthodox church, Catholic church, tourist information

Abstract: The article is to show the problem of promoting buildings and access to tourist information on the wooden temples route inscribed on the UNESCO World Heritage List. Over the past few years wooden Catholic and Orthodox churches of the Carpathian Region have attracted more and more tourists who are interested in multiculturalism of this region. To meet their needs the wooden architecture route was created to present the most valuable wooden sacral structures in the area of several voivodeships, among others, Małopolska and Podkarpackie. An inscription on the prestigious World Heritage List was a particular way of emphasizing the value of temples chosen by the Commission. However, there is still a major problem of tourist access to the buildings. The analysis of available sources and materials as well as field research allowed to make an attempt to assess six Catholic and eight Orthodox churches located in the Małopolska and Podkarpackie region. All the collected research materials were presented in a tabular form and analyzed. The performed analysis allowed to reveal the shortcomings as regards the access to temples for tourists. The summary presents suggested activities leading to the improvement of the situation.